

KS. PAWEŁ RABCZYŃSKI

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8732-7019>RELIGIJNOŚĆ ORAZ POGLĄDY TEOLOGICZNE
MIKOŁAJA KOPERNIKA

WSTĘP

Rok 2023 został ogłoszony przez Senat Rzeczypospolitej Polskiej Rokiem Mikołaja Kopernika. Okazją do tego stała się 550. rocznica urodzin wielkiego astronoma (1473), którego prace – jak zauważono w uchwale senackiej – „dokonały przełomu i wywołały jedną z najważniejszych rewolucji naukowych od czasów starożytnych, nazywaną przewrotem kopernikańskim”, przez co uczony „zmienił postrzeganie świata”¹. Niewątpliwie przyczyniło się do tego najsłynniejsze dzieło Kopernika – *De revolutionibus orbium coelestium*², w którym przedstawił założenia heliocentrycznej budowy kosmosu, odrzucając tym samym powszechnie przyjmowany geocentryzm.

Wszechstronne wykształcenie, liczne zainteresowania i rozmaite dzieła podejmowane przez Kopernika świadczą o tym, że był on prawdziwym „człowiekiem renesansu”. Choć znany jest przede wszystkim jako astronom, to jednak należy zauważyć, że uczony był także lekarzem, prawnikiem, dyplomata, kartografem i ekonomistą³. Na margine-

¹ Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2022 r. ustanawiająca rok 2023 Rokiem Mikołaja Kopernika w 550. rocznicę urodzin, <https://www.senat.gov.pl/prace/uchwaly/page,9.html?kadencja=10> [dostęp: 24 IV 2023].

² Pierwsze wydanie – Norymberga 1543. Polskie tłumaczenie wszystkich dzieł uczonego zob. M. Kopernik, *Rękopis dzieła Mikołaja Kopernika „O obrotach”*. Facsimile (Dzieła Wszystkie, t. 1), Warszawa – Kraków: PWN 1972; M. Kopernik, *O obrotach* (Dzieła Wszystkie, t. 2), Warszawa – Kraków: PWN 1976; M. Kopernik, *Pisma pomniejsze* (Dzieła Wszystkie, t. 3), Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2007.

³ L.A. Birkenmajer, *Mikołaj Kopernik jako uczony twórca i obywatel*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1923; E. Rybka, *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 87–108; M. Biskup, *Regesta Copernicana*, Wrocław: Ossolineum 1973; J. Obłąk, *Mikołaj*

się trzeba dodać, że jedynym oficjalnym stopniem, którym mógł się poszczycić, był uzyskany w 1503 roku w Ferrarze doktorat z prawa kanonicznego⁴. Ponadto Kopernik od roku 1497 aż do śmierci w 1543 roku należał do szacownego grona kanoników warmińskiej kapituły katedralnej we Fromborku⁵, sprawując w niej ważne funkcje administracyjne⁶. I choć najprawdopodobniej przyjął święcenia subdiakonatu (a nie prezbiteratu), uważane podówczas za wyższe, zobowiązujące do zachowania celibatu i sprawowania liturgii brewiarzowej⁷, to jednak nie był teologiem. Tej dyscypliny nigdy nie zgłębiał, choć zapewne spotkał się z jej elementami podczas studiów w Akademii Krakowskiej oraz na uniwersytetach we Włoszech⁸. Kopernik uznawał siebie za filozofa, a astronomię za część filozofii⁹. Biorąc pod uwagę współczesny podział dyscyplin naukowych, a przede wszystkim źródła, na których uczonego budował swoją teorię heliocentryczną, można go nazwać filozofem przyrody¹⁰.

Pomimo tego że Kopernik nie pozostawił po sobie pism teologicznych czy ascetycznych, to jednak w jego twórczości można odnaleźć myśli i motywy bezpośrednio odwołujące się do Boga i spraw wiary. Są one nieliczne i nie należą do głównej problematyki poruszanych przez uczonego zagadnień. Nie znaczy to

Kopernik, życie i działalność, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 323–332; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika oraz recepcji „De revolutionibus”*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 346–383; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne 1973; T. Borawska, *Kopernik Mikołaj*, w: J. Guzowski (red.), *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn: Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum” 1996, s. 123–124; Z.E. Roskał, *Kopernik Mikołaj. I. Życie i działalność*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 799–800; K. Górski, *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2012; T. Borawska, H. Rietza, *Mikołaj Kopernik i jego świat. Środowisko – przyjaciele – echa wielkiego odkrycia*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu 2014; A. Kopiczko, *Z życia Mikołaja Kopernika na Warmii*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 105–140.

⁴ T. Borawska, *Prawnicy w otoczeniu Mikołaja Kopernika*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (2013), nr 2, s. 295–322.

⁵ A. Kopiczko, J. Jezierski, Z. Żywica (red.), *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM 2010.

⁶ J. Sikorski, *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (1966), nr 2, s. 309–338.

⁷ M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 365–368; Z. Wardęska, *Problem święceń kapłańskich Mikołaja Kopernika*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 14 (1969), nr 3, s. 455–473; A. Radziwiński, *Mikołaj Kopernik – duchowny w czasach przełomu*, „Zapiski Historyczne” 82 (2017), z. 2, s. 51–69.

⁸ M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 333.

⁹ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria C (1963), z. 7, s. 32.

¹⁰ M. Kokowski, Z. Roskał, *Kopernik Mikołaj (Copernicus Nicolaus)*, w: A. Maryniarczyk (red.), *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 5, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2004, s. 845–849.

jednak, że mają znaczenie marginalne dla zrozumienia pracy twórczej Kopernika. Wręcz przeciwnie. Stanowią bowiem stałe tło i konieczne założenie badań naukowych astronoma, który był głęboko wierzącym chrześcijaninem, a jego związek z Kościołem nie ograniczał się jedynie do zajmowanych stanowisk w kapitule warmińskiej, ale miał charakter trwały, co uwidoczniło się poprzez pozostawanie w jedności z Urzędem Nauczycielskim Kościoła reprezentowanym przez papieża i biskupa warmińskiego. Nie można zrozumieć osoby i dzieła Kopernika bez odwołania się do jego przekonań religijnych i poglądów teologicznych.

W niniejszym opracowaniu zostaną przedstawione w zarysie religijność oraz poglądy teologiczne Mikołaja Kopernika. Materiałem źródłowym są pisma uczonego, głównie jego najsłynniejsze dzieło *De revolutionibus*. Literaturę przedmiotu stanowią najważniejsze opracowania dotyczące osoby i dzieła Kopernika, także te, które dzięki rzetelnym badaniom ich autorów, nie straciły – mimo upływu lat – na aktualności. Aby zrealizować cel zawarty w temacie artykułu, najpierw przedstawi się Kopernika jako człowieka nauki i wiernego syna Kościoła, a następnie zarysuje się filozoficzne podstawy teologicznych poglądów astronoma. Na koniec zostaną ukazane idee teologiczne zawarte w pismach uczonego. Taka kolejność wywodu podyktowana jest faktem, że przekonania teologiczne Kopernika bazują na jego religijności i zapatrywaniach filozoficznych. Eksplikacji zagadnienia tytułowego posłuży metoda historyczno-syntetyczna¹¹.

1. CZŁOWIEK NAUKI I WIERNY SYN KOŚCIOŁA KATOLICKIEGO

Mikołaj Kopernik, wielki astronom, stawiający sobie za główny cel badań poznanie prawdy niezależnie od opinii ogółu i przyjętych wcześniej zasad, dbający o poprawność metodologiczną dyskursu naukowego¹², był jednocześnie głęboko wierzącym i praktykującym chrześcijaninem, wiernym synem Kościoła katolickiego¹³. Do przyjęcia takiej opinii skłania analiza biografii uczonego, jego religijne wychowanie w domu rodzinnym i podczas edukacji oraz różne przejawy życia

¹¹ Taki wybór metody podyktowany jest przedmiotem badań, który nie jest homogeniczny, lecz należy do porządku naturalnego (nauki historyczne) i nadprzyrodzonego (nauki teologiczne). Dlatego autor stosuje metodę właściwą dla teologii fundamentalnej – metodę historyczno-syntetyczną. M. Rusecki, *Wiarygodność chrześcijaństwa*, t. 1: *Z teorii teologii fundamentalnej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1994, s. 290–315.

¹² M. Kopernik, *O obrotach*, s. 3, w. 9–12; A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 48–49.

¹³ M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, s. 344–345; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 60.

wiary, takie jak: modlitwa, postępowanie moralne, udział w obrzędach liturgicznych i przynależność do instytucji religijnych¹⁴.

Mikołaj Kopernik urodził się 19 II 1473 roku w Toruniu jako czwarte dziecko bogatego kupca Mikołaja Kopernika i Barbary z domu Watzenrode. Został ochrzczony w kościele parafialnym pod wezwaniem św. Jana w Toruniu. Obydwa rody pochodziły ze Śląska, były przepojone polskim patriotyzmem i duchem religijnym¹⁵. W Toruniu należały do stronnictwa antykrzyżackiego. Ojciec astronoma, mieszkając jeszcze w Krakowie, zaprzyjaźnił się z prowincjałem dominikanów polskich i później, już w Toruniu, z całą rodziną wstąpił do trzeciego zakonu tegoż zgromadzenia. Matka uczonego była osobą głęboko religijną i powszechnie szanowaną. Jej brat, Łukasz Watzenrode, kanonik kujawski i gnieźnieński, a następnie biskup warmiński (od 1489 roku), po śmierci męża Barbary (1483) sprawował pieczę nad jej synami – Andrzejem i Mikołajem, zajmując się edukacją siostrzeńców i później wspierając ich karierę kościelną. Oczywiście fakt ten nie wyklucza dobrowolnego wyboru przez braci stanu duchownego i służby w kapitule warmińskiej. Siostra Barbary – Krystyna została benedyktyneką w Chełmnie, podobnie jej siostra przyrodnia – Katarzyna Peckau, późniejsza ksieni opactwa. W ich ślady poszła także jedna z sióstr astronoma – Barbara¹⁶.

W dzieciństwie i wczesnej młodości Mikołaj, zanim wyruszył na studia do Krakowa, pobierał nauki w Toruniu, w szkole przy kościele św. Jana, a także – najprawdopodobniej – w Chełmnie u Braci Życia Wspólnego z Zwolle w Holandii. Trzeba zauważyć, że w toruńskiej szkole byli zatrudnieni nauczyciele ze stopniami naukowymi i mogła się ona poszczycić wysokim poziomem prowadzonych zajęć oraz ich różnorodnością. Treści nauczania, co znamienne, obejmowały również elementy astronomii. Podobną sławą cieszyła się szkoła w Chełmnie, choć tu zakres przekazywanej wiedzy był ograniczony, a główny nacisk kładziono na

¹⁴ Wymienione elementy są ogólnie przyjętymi komponentami religijności człowieka. M. Ruścki, *Istota i geneza religii*, Lublin – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 1997, s. 74–88.

¹⁵ K. Górski, *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu 1968. Mimo że nie można orzekać o rodzicach Mikołaja Kopernika ani o nim samym, że byli Polakami (czy też Niemcami), gdyż narodowość jest kategorią upowszechnioną dopiero w XIX i XX wieku, to jednak nie jest nadużyciem stwierdzenie, że byli oni polskimi patriotami. Jak to rozumieć? W wielonarodowym państwie Jagiellonów najistotniejsza była podległość danemu władcy i nią można określać pojęcie patriotyzmu. Zarówno rodzice Mikołaja, jak i on sam byli lojalnymi poddanymi króla polskiego, jego stronnikami w sporze z Zakonem Krzyżackim. Kopernik dowiódł tego w czasie sporów i wojen, ale także dedykacją swoich prac. Należy też przypomnieć, że po pokoju toruńskim w 1466 roku Prusy Królewskie (w tym dominium warmińskie) należały do Polski. Spór o narodowość uczonego, który rozgorzał w XIX wieku był w swej istocie dyskursem o relacjach niemiecko-polskich czy też prusko-polskich w trudnych czasach zaborów. D. Kasperek, N. Kasperek, *O narodowości Mikołaja Kopernika w pierwszej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 505–515.

¹⁶ J. Obłąk, *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, s. 324–325.

znajomość łaciny. Za edukacją Mikołaja w Chełmnie przemawiają rodzinne związki Koperników z klasztorem Benedyktynek w tym mieście, o czym już wcześniej wspomniano¹⁷.

Można zatem stwierdzić, że uczony wychowywał się w atmosferze przywiązania do wartości płynących z wyznawanej wiary i szacunku do struktur eklezjalnych. Zapewne środowisko gorliwej katolickiej rodziny ukształtowało w Mikołaju głębokie i stałe przywiązanie do Kościoła, nawet wtedy, gdy burza reformacji przetoczyła się przez Prusy Królewskie, wywołując falę apostazji. Niestety nie oszczędziła ona nawet zacnego gremium kapituły fromborskiej, z której kilku kanoników przeszło na protestantyzm. Kopernik niezmiennie trwał przy katolicyzmie. Nie jest także bez znaczenia, że dzieło swego życia, w którym zawarł nową wizję wszechświata – *De revolutionibus* – dedykował papieżowi Pawłowi III jako wybitnemu miłośnikowi nauki i najwyższemu pasterzowi Kościoła¹⁸. Pisma, które pozostawił po sobie uczony, nie zawierają treści przeciwnych wierze i moralności katolickiej.

Wbrew podnoszonym niekiedy zarzutom, opierającym się na prowadzeniu korespondencji i bliskich kontaktach z Jerzym Joachimem von Lauchen, zwanym Retykiem (luteranin, matematyk i astronom, profesor uniwersytetu w Wittenberdze, uczeń, entuzjasta i propagator teorii heliocentrycznej Kopernika, doprowadził do wydania drukiem *De revolutionibus*) i Tiedemannem Giese (kanonik warmiński, a następnie biskup chełmiński, przyjaciel Kopernika; jego poglądy teologiczne były bliskie protestantyzmowi), Kopernik nie sprzyjał protestantyzmowi i nie popierał teologii reformatorów. Z wymienionymi uczonymi łączyła go przede wszystkim relacja przyjaźni i wspólne zainteresowania problematyką heliocentryzmu. Astronom szanował wolność poglądów, także teologicznych, co było cechą wspólną prawdziwych humanistów epoki renesansu¹⁹.

Kopernik, jak już wspomniano, był przez czterdzieści sześć lat kanonikiem warmińskiej kapituły katedralnej (1497–1543), którą Retyk określił jako „kolegium wielu uczonych i pobożnych mężów”. Obejmując ten urząd kościelny, złożył przepisane prawem wyznanie wiary, zobowiązał się do rezydencji przy katedrze fromborskiej (był wielokrotnie od tego obowiązku dyspensowany) i sprawowania liturgii brewiarzowej. Do czasu choroby i niewydolności fizycznej, co skutkowało prośbą o pomocnika – koadiutora, gorliwie wypełniał obowiązki kanonickie w katedrze, brał udział w modlitwach brewiarzowych i zgromadzeniach kolegium. Jak zauważa Alojzy Szorc, nie były one ciężkie, ale nużące przez swą jednostajność. Co prawda jako duchowny nieposiadający święceń prezbiteratu nie mógł odprawiać

¹⁷ K. Górski, *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, s. 35–44.

¹⁸ M. Kopernik, *O obrotach*, s. 3–6; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 60.

¹⁹ M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 357–358; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 60–61.

Mszy Świętej, to jednak uczestniczył w niej przy swoim ołtarzu zgodnie ze statutami kapituły²⁰.

Astronom z wielkim szacunkiem odnosił się do biskupów warmińskich, służąc im pomocą zawsze, ilekroć była taka potrzeba. Powierzone przez kapitułę obowiązki, takie jak: urząd kanclerza, administratora dóbr kapitulnych, delegata ds. sporów terytorialnych, reprezentanta na sejmikach pruskich i warmińskim sejmiku w Lidzbarku, a także zadania kontroli rachunków i nadzór nad majątkiem kapitulnym, posłowanie w różnych sprawach do biskupa, stanów pruskich, Krzyżaków, spełniał sumiennie. Jeśli dodamy do tego praktykę lekarską i zaangażowanie w sprawy monetarne Prus, jasnym się staje, że Kopernik był człowiekiem nie tylko wszechstronnie uzdolnionym, ale także rzetelnym i odpowiedzialnym, przedkładającym dobro Kościoła warmińskiego nad swoje własne. Dbał także o utrwalanie związków Warmii z Polską. Potrafił łączyć zajęcia kapitulne z prowadzeniem badań naukowych²¹.

2. FILOZOFICZNE PODSTAWY POGŁĄDÓW TEOLOGICZNYCH KOPERNIKA

Jak już wcześniej zauważono, Mikołaj Kopernik uważał siebie za filozofa, a samą astronomię za część tej dyscypliny. Jako rzetelny naukowiec, zanim przystąpił do formułowania swych rewolucyjnych idei w dziedzinie kosmologii²², najpierw wnikliwie przestudiował poglądy starożytnych i nowszych badaczy wszechświata. Daje temu świadectwo sam Kopernik w *Liście dedykacyjnym* do papieża Pawła III²³.

Już podczas studiów w Akademii Krakowskiej na Wydziale Sztuk Wyzwolonych (1491–1496), które rozpoczął mając osiemnaście lat, Kopernik zapoznał się z poglądami Arystotelesa (384 p.n.e.–322 p.n.e.), zgłębiając łacińskie przekłady jego dzieł: *De coelo et mundo*, *Physica*, *Meteorologica* i *De generatione et corruptione*, czego świadectwem jest polemika ze Stagirytą w *De revolutionibus*. Nieobce były mu także prace Awerroesa (1126–1198), jego tzw. *Wielki komentarz* do *De coelo* i krótki traktat *De substantia orbis*²⁴. W Krakowie słuchał wykładów i poznał

²⁰ A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 46–50; A. Radziwiński, *Mikołaj Kopernik – duchowny w czasach przełomu*, s. 63–68.

²¹ M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 359–365; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 27–41.

²² „[...] planety obracają się nie wokół Ziemi, ale wspólnie z Ziemią dokoła Słońca; Ziemia jest kulista i odbywa potrójny ruch: ruch obrotowy dokoła własnej osi i efektem tego jest doba, ruch postępowy dokoła Słońca w ciągu roku i ruch osi ziemskiej, powodującej zjawisko tzw. precesji” (A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 55–56).

²³ M. Kopernik, *O obrotach*, s. 4, w. 44–48; s. 5, w. 1–9.

²⁴ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 33–38.

astronomiczny traktat filozofa, matematyka i astronoma Wojciecha z Brudzewa (1446–1495), zatytułowany *Commentariolum super Theoricis novas planetarum Georgii Purbachii*, który był komentarzem do podręcznika *Theoricae novae planetarum* Georga von Peurbacha (1423–1461). Brudzewczyk na podstawie danych matematycznych krytycznie wypowiadał się o systemie geocentrycznym Ptolemeusza, wykazując jego niezgodność z obliczeniami i obserwacjami²⁵.

Należy dodać, że na środowisko wszechnicy krakowskiej duży wpływ mieli zwolennicy neoplatonizmu, którzy w dziedzinie filozofii przyrody podważali poglądy arystotelików ściśle związane z systemem geocentrycznym Ptolemeusza. Najwybitniejszym przedstawicielem tego prądu umysłowego był włoski filozof, stojący na czele Akademii Platonskiej we Florencji, Marsyliusz Ficino (1433–1499), zwany „Drugim Platonem”. Jego poglądy popularyzował w Krakowie włoski humanista Filip Buonaccorsi (Kallimach), doradca polskich królów Kazimierza Jagiellończyka i Jana Olbrachta. Ficino w wydanym w 1493 roku dziele *De sole et lumine* przedstawia Słońce jako króla wszechświata²⁶. Kopernik rozczytywał się w działach florenckich i boloński neoplatoników, którzy przyznawali Słońcu naczelne miejsce w kosmosie, jednak bardziej w znaczeniu mistyczno-filozoficznym niż astronomicznym²⁷. W *Alma Mater Cracoviensis* rozpowszechnione były także idee filozofii burydańskiej. Teoria impetu Jana Burydana (ok. 1300 – ok. 1358) podważała fizykę Arystotelesa i geocentryzm Ptolemeusza, głosząc, że Ziemia się porusza²⁸.

Dalsza edukacja Kopernika, tym razem we Włoszech: w Bolonii, Ferrarze, Padwie i Rzymie (1496–1503), pogłębiła i ugruntowała jego poglądy filozoficzne. Podczas studiów prawniczych w Bolonii uczony kontynuował badania nad zagadnieniami astronomicznymi. Dokładnie studiował *Almagest* Ptolemeusza i nabył na własność jego łaciński skrót *Epitome*, z którym podobno się nie rozstawał. W *Almagestie* aleksandryjczyk zawarł kompendium swojej wiedzy astronomicznej oraz matematyczny wykład teorii geocentrycznej²⁹. W Bolonii Kopernik stał się uczniem, a następnie asystentem i współpracownikiem znanego włoskiego matematyka i astronoma o platońskiej proveniencji Dominika Novary (1454–1504). Ich wspólne badania i obserwacje nieba falsyfikowały system geocentryczny Ptolemeusza³⁰.

²⁵ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 38–41, E. Rybka, *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, s. 94–96; J. Obląk, *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, s. 326; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 15.

²⁶ E. Rybka, *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, s. 97–98; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 350.

²⁷ L. Jarzębowski, *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe PWN 1971.

²⁸ M. Markowski, *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław: Ossolineum 1971, s. 244–257.

²⁹ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 49–50.

³⁰ E. Rybka, *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, s. 97; J. Obląk, *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, s. 326–327; A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 17–18.

Kopernikowi nie były także obce pisma Cyserona, Plutarcha, Platona czy apokryficzne dzieła Hermesa Trismegistosa. To lektura Cyserona i Plutarcha doprowadziła astronoma na przyjęcie hipotezy o poruszaniu się Ziemi³¹. Kopernik znał także poglądy niemieckiego filozofa, teologa i matematyka kardynała Mikołaja z Kuzy (1401–1464) i jego szkoły. Matematyczne i przyrodnicze dzieła Kuzańczyka wywarły duży wpływ na jego zapatrywania³².

W swoich pracach Kopernik dawał świadectwo niezwykłego wyczulenia na zagadnienia metodologiczne. Powoływał się na prawa rozumu i logiki. Dlatego też chciał zbudować nowy system astronomiczny, wolny od sprzeczności, które znalazł w koncepcji ptolemejskiej. Chodziło mu o taki model geometryczno-kinematyczny, który wyjaśniałby dane pochodzące z obserwacji nieba, a zgodnie z nimi ruchy planet i Księżyca nie odbywają się zawsze z jednostajną prędkością³³. Taki nowy układ budowy wszechświata opracował Kopernik w zarysie ok. 1510 roku w znanym jedynie z odpisów szkicu *Commentariolus* (*Komentarzyk*). Warmiński historyk bp Jan Obląk przedstawił jego treść w trzech głównych punktach: 1) środek Ziemi nie jest środkiem ciężkości i środkiem biegu Księżyca; 2) środkiem wszechświata jest Słońce, wokół którego obracają się wszystkie planety; 3) obserwowany na niebie ruch Słońca jest złudzeniem, powstałym z powodu ruchu Ziemi³⁴.

Zdaniem Mariana Rechowicza (1910–1983) Kopernik przejął ze szkół neoplatonickich trzy principia: 1) zasada metodologiczna (teoriopoznawcza), zgodnie z którą obserwacja z naukami ścisłymi (zwłaszcza matematyką) zostały połączone z kontemplacją (astronomię nazywał „wiedzą bardziej boską niż ludzką”³⁵); 2) potwierdzone w *De docta ignorantia* Kuzańczyka i pismach kontynuatorów jego myśli, przekonanie o matematycznej strukturze świata i o tym, że Bóg jest jego ośrodkiem (centrum); 3) idealizm platoński szkoły Ficina, który akcentował ideę piękna oraz jedności filozofii i teologii. Wykorzystując i przetwarzając w swoich pismach powyższe prawidła filozoficzne, Kopernik zarysował nową, renesansową teologię kosmosu³⁶. Od razu trzeba zastrzec, że nie ma w niej idei panteistycznych, które czasami przypisuje się Mikołajowi z Kuzy. Podobnie nie znajdziemy w pismach astronoma neoplatonickiej hierarchii bytów, gdzie stwórca świata jest drugą osobą po Absolucie. Kopernik posłużył się w swoich dziełach pojęciami neoplatoników i pism hermezjańskich, ale nadał im znaczenie zgodne z teologią katolicką³⁷.

³¹ M. Kopernik, *O obrotach*, s. 4, w. 48; s. 5, w. 1–9.

³² M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, s. 335–336.

³³ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 41–53.

³⁴ J. Obląk, *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, s. 330.

³⁵ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich. Księga pierwsza*, wyd. A. Birkenmajer, R. Gansiniec, M. Brożek, Warszawa: PWN 1953, s. 22, w. 14–15.

³⁶ M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, s. 335.

³⁷ M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 358; M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, s. 334–335, 338–339.

3. WĄTKI TEOLOGICZNE W PISMACH KOPERNIKA

Poglądy teologiczne Mikołaja Kopernika należy odczytywać w kontekście jego badań astronomicznych i kosmologicznych, biorąc pod uwagę religijność uczonego, jego wykształcenie i filozoficzną bazę naukową. Jak już wspomniano, astronom nie pozostawił pism teologicznych ani ascetycznych, skąd byłoby można pozyskać materiał źródłowy do interesującej nas tematyki. Niemniej jednak jego myśl teologiczną można przedstawić na podstawie czterech wzmianek zamieszczonych przede wszystkim w *De revolutionibus*: w *Liście dedykacyjnym* do papieża Pawła III (1468–1549), w przedmowie do pierwszej księgi oraz w dziewiątym i dziesiątym jej rozdziale. Także pomniejsze pisma uczonego zawierają godne uwagi wątki teologiczne³⁸.

Podstawowymi ideami teologicznymi zawartymi w pismach Kopernika są teizm i kreacjonizm. Wszechświat został stworzony przez Boga – wyznaje astronom w *Liście dedykacyjnym*: „Hanc igitur incertitudine mathematicarum traditionum de colligendis motibus sphaerarum orbis cum diu mecum reuoluerem, coepit me taedere, quod nulla certior ratio motuum machinae mundi, qui propter nos ab optimo et regularissimo omnium opifice conditus esset, philosophis constaret, qui alioqui rerum minutissima respectu eius orbis tam exquisite scrutarentur”³⁹. Astronom uznaje istnienie Boga, który jest Stwórcą kosmosu, i odnosi do Niego wszystkie zjawiska oraz mechanizmy nim rządzące. Celem stworzenia jest rodzaj ludzki i jego dobro. Uczony potwierdza tym samym, że człowiek stanowi szczyt dzieła stwórczego i cel całej przyrody nieożywionej⁴⁰.

Kim jest Bóg według Kopernika? Z powyższego fragmentu dowiadujemy się, że jest On Najlepszym (*Optimus*) i Najregularniejszym (*Regularissimus*) Mistrzem (*Opifex*), który kieruje „ruchami mechanizmu świata”. Użyte przez astronoma najwyższe stopnie przymiotników odnoszą się do doskonałości bytu boskiego. Pierwszy superlatyw jest powszechnie znany, natomiast drugi, użyty w odniesieniu do Boga, należy do inwencji własnej Kopernika. Zdaniem Aleksandra Birkenmajera łączy się on z poglądami Kopernika o kolistych i jednostajnych ruchach w kosmosie, które są – jego zdaniem – najregularniejsze, czyli doskonałe. Mógł je stworzyć tylko sam Najregularniejszy, doskonały Mistrz⁴¹.

³⁸ P. Rabczyński, *Myśl teologiczna Mikołaja Kopernika*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 195–206.

³⁹ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 17, w. 21–25.

⁴⁰ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 179.

⁴¹ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 56–57; J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 179.

Należ jeszcze zauważyć, iż na określenie Boga uczony nie przywołuje pojęcia „Deus”, choć w swych pismach nie stroni od niego⁴², lecz „Opifex omnium”, co się tłumaczy „Stwórcą wszechrzeczy”⁴³. „Opifex” to termin pochodzenia neoplatońskiego, używany m.in. przez Ficina, a na gruncie polskim przez profesora i rektora Akademii Krakowskiej Adama z Bochenia (zm. 1514). W *De revolutionibus* pojęcie „opifex” oznacza mistrza, artystę, rzeźbiarza, którego dzieło, ze względu na swoją doskonałość budzi zachwyt, zdumienie, skłania do kontemplacji⁴⁴.

Powyższe idee powracają na początku I księgi *De revolutionibus*: „Quis enim inhaerendo ijs, quae in optimo ordine constituta videat diuina dispensatione dirigi, assidua eorum contemplatione et quadam consuetudine non provocetur ad optima admireturque opificem omnium, in quo tota felicitas est et omne bonum? Neque enim frustra diuinus ille psaltes delectatum se diceret in factura dei et in operibus manuum eius exultabundum, nisi quod hijsce medijs quasi vehiculo quodam ad summi boni contemplationem perducamur”⁴⁵. Stwórca wszechrzeczy (*Opifex omnium*) jest tu nazwany Najwyższym Dobrem (*Summum Bonum*). On jest także źródłem pełnego szczęścia i wszelkiego dobra, które może osiągnąć człowiek poprzez poznawanie ładu i porządku w kosmosie. Kopernik zaznacza, że Bóg nie tylko stworzył świat, lecz także nim kieruje swą boską wolą. Dzięki temu, że Stwórca jest również Rządcą, wszechświat zachowuje doskonałą harmonię⁴⁶. Astronom jest przekonany, że zgłębianie praw rządzących kosmosem zbliża do Boga, sprzyja medytacji, daje radość, a także odrywa od zła i uszlachetnia; posiada więc dla człowieka również znaczenie moralne i ascetyczne. Oglądając dzieła stworzone, człowiek może, tak jak psalmista (Psalm 91), doznawać radości i wznosić się na wyżyny ducha ku kontemplacji Stwórcy⁴⁷.

O kierowaniu wszechświatem przez Boga Kopernik wspomina także w dziewiątym rozdziale I księgi *De revolutionibus*. Tu już wyraźnie odwołuje się do pojęcia Opatrzności Bożej: „Equidem existimo grauitatem non aliud esse quam appetentiam quandam naturalem partium, inditam illis a diuina prouidentia opificis vniuersorum, vt in vnitate integritatemque suam sese conferant in formam globi coeuntes. Quam affectionem credibile est etiam Soli, Lunae caeterisque errantium fulgoribus inesse [...]”⁴⁸. Bóg nie tylko stworzył świat, ale także nim rządzi i się opiekuje. Wyrazem tego jest nadanie przez boską Opatrzność Stwórcy wszechświata („divina prouidentia Opificis uniuersorum”) naturalnego prawa ciężenia. Astronom wyraża w ten sposób przekonanie, że odkrywane przez człowieka prawidła i zasady

⁴² P. Rabczyński, *Mysł teologiczna Mikołaja Kopernika*, s. 201.

⁴³ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 56.

⁴⁴ M. Rechowicz, *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, s. 336.

⁴⁵ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 21, w. 21; s. 22, w. 5.

⁴⁶ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 56.

⁴⁷ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 175–176.

⁴⁸ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 34, w. 29–32.

funkcjonowania kosmosu pochodzą od Boga i mają charakter scalający, integrujący poszczególne jego części⁴⁹.

W dziewiątym rozdziale I księgi dzieła astronom opisuje porządek poszczególnych sfer niebieskich. W centrum całego systemu planetarnego umieszcza Słońce. Wyraża po raz kolejny swoje zadziwienie nad ustalonym przez Boga łaodem i harmonią ruchu panujących we wszechświecie. Kończy swoje dociekania apostrofą zachwytu nad arcydziełem Stwórcy, którego w tym miejscu nazywa Istotą Najlepszą i Największą („Optimus Maximus”), a sam kosmos określa terminem „boska fabryka”: „Tanta nimirum est diuina haec Optimi Maximi fabrica”⁵⁰. Przywołane zdanie świadczy o podziwieniu astronoma dla ogromu świata, który pomimo złożenia z wielkiej liczby różniących się elementów, pozostaje całością uporządkowaną i spójną, kierowaną przez Boga⁵¹.

Z powyższych dociekań jasno wynika, że Bóg w ujęciu Kopernika nie utożsamia się ze światem, jak chcieli panteiści. Jest On od niego jakościowo różny. Można Go poznać z dzieł przez Niego uczynionych, tak jak przyczynę poznaje się ze skutków. Wszechświat wyraźnie wskazuje na Stwórcę – Pierwszą Przyczynę wszechrzeczy. Skoro świat jest piękny i budzi zachwyt swą regularnością, to jeszcze wspanialszym musi być Bóg. Absolut jako Istota Najlepsza i Największa jest osobą nieskończenie dobrą, mądrą i życzliwą człowiekowi⁵². Należy jeszcze dodać, że Kopernik uważał kosmos za skończony, posiadający kształt kuli i jako całość nieporuszony, co miało świadczyć o jego fizycznej doskonałości. Jako symetryczna i harmonijna struktura, choć ogromny i podobny do nieskończonego, to jednak, zdaniem astronoma, jest ograniczony zewnętrzną nieruchomą powłoką sfery gwiazd stałych. Według uczonego nieporuszalność jest cechą boską, natomiast zmiana i niestałość charakteryzuje poszczególne jego elementy, dlatego wszechświat jest nieporuszony, a Ziemia zmienna i niestała⁵³: „His etiam accedit quod nobilior atque diuinior conditio immobilitatis existimatur quam mutationis et instabilitatis, quae terrae magis ob hoc quam mundo conueniat”⁵⁴.

Treść *Listu dedykacyjnego* potwierdza, że Kopernik uznaje autorytet Pisma Świętego jako księgi natchnionej, zawierającej prawdy wiary. Liczy się także z tym, że niektórzy pseudonaukowcy, nieznający praw rządzących wszechświatem, mogą – odwołując się do Biblii – przeczyć jego odkryciom i zarzucać nieortodoksyjność:

⁴⁹ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 177.

⁵⁰ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 40, w. 8–9.

⁵¹ J. Oblak, *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, s. 331; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 355.

⁵² A. Szorc, *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, s. 62.

⁵³ A. Birkenmajer, *Kopernik jako filozof*, s. 58–60; J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 176. Stanisław Kempa jest zdania, że Kopernik opowiada się, choć niezdecydowanie, za nieskończonością wszechświata. S. Kempa, *Uwagi o nieskończoności kopernikowskiego świata*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 211–214.

⁵⁴ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 34, w. 7–9.

„Si fortasse erunt mataiologoi qui, cum omnium mathematicum ignari sint, tamen de illis iudicium sibi sumunt, propter aliquem locum Scripturae, male ad suum propositum detortum, ausi fuerint meum hoc institutum reprehendere ac insectari, illos nihil moror, adeo vt etiam illorum iudicium tamquam temerarium contemnam. Non enim obscurum est Lactantium, celebrem alioqui scriptorem, sed mathematicum parum, admodum pueriliter de forma terrae loqui, cum deridet eos qui terram globi formam habere prodiderunt. Itaque non debet mirum videri studiosis, si qui tales nos etiam ridebunt”⁵⁵. Zdaniem uczonego tylko błędne rozumienie tekstu natchnionego może prowadzić do konfliktu z nauką, który w rzeczywistości jest pozorny, ponieważ i prawdy wiary, i prawdy poznane na drodze obserwacji oraz matematycznych obliczeń mają swe źródło w mądrości Stwórcy wszechświata⁵⁶.

Nieliczne ślady poglądów teologicznych Kopernika można odnaleźć także poza *De revolutionibus*, w innych jego dokumentach, listach i w *Traktacie o monecie*. Są to przygodne wzmianki, stwierdzenia, zwroty kurtuazyjne i zwyczajowe. Posiadają one walor wzmacniający myśl teologiczną zawartą w *De revolutionibus* oraz świadczą o religijności uczonego.

Wybitny astronom żył wiarą chrześcijańską na co dzień. Dokumenty, które sporządzał jako administrator dóbr kapituły warmińskiej, rozpoczynał od intytulacji: „In nomine domini amen”. Lokując opuszczone łany w Ługwałdzie koło Olsztyna, datę pisma – 23 IV 1517 roku – opatrzył informacją, że jest to dzień św. Wojciecha, ojca i apostoła ojczyzny: „Hogenwalt [...]. Actum die s. Adalberti patrie patris et apostoli”⁵⁷. Świadczy to o tym, że astronom łączył kult świętych z miłością ojczyzny⁵⁸.

Listy do biskupów poprzedzał Kopernik inwokacją wyrażającą cześć w Chrystusie: „Reverendissime in Christo Pater et Domine”. W adresach do biskupów warmińskich potwierdzał swoje oddanie i powoływał się na działanie łaski Bożej związanej z kościelnym urzędem, np.: „Reverendissimo in Christo Patri et Domino, Domino Mauritio, Dei gratia Episcopo Varmiensi, Domino suo plurimum observando atque gratioso”. Podobnie w zakończeniach tychże listów życzył adresatowi długowieczności, pomyślności i długich rządów dzięki łasce Bożej: „Servitia mea cum omni promptitudine Reverendissimae dominationi vestrae devoveo, quam diuina clementia longevam conservet in omni prosperitate et felici gubernatione”⁵⁹.

W liście do Bernarda Wapowskiego z 3 VI 1524 roku, będącym recenzją dzieła Jana Wernera z Norymbergi *De motu octavae sphaerae* (O ruchu ósmej sfery), Kopernik synchronizuje kalendarz rzymski z chrześcijańskim. Stwierdza, że można

⁵⁵ M. Kopernik, *O obrotach sfer niebieskich*, s. 19, w. 1–8.

⁵⁶ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 180.

⁵⁷ M. Biskup (wyd.), *Mikołaja Kopernika lokacje łanów opuszczonych*, Olsztyn: Pojezierze 1970, s. 81.

⁵⁸ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 177.

⁵⁹ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 177–178; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 356–357.

ustalić datę narodzenia Jezusa Chrystusa. Potwierdza w ten sposób historyczność postaci Zbawiciela: „Primum igitur fefellit eum supputatio temporum, quod existimaverit annum secundum Antonini Pii, quo Cl. Ptolemaeus observata a se fixa sidera in ordinem constituit, fuisse a nativitate Christi anno centesimo quinquagesimo, cum fuerit secundum veritatem annus CXXXIX”⁶⁰.

W ostatecznej wersji *Traktatu o monecie* uczony określił miłość ojczyzny jako drugi po czci Bożej obowiązek, który należy wypełnić nawet za cenę utraty życia: „Hanc tam ingentem Reipublicae Prussianae cladem hi quorum interest contemplari despiciunt et dulcissimam sibi patriam cui post pietatem in Deum nedum officii plurimum sed etiam ipsam vitam debent in dies magis ac magis supina negligencia miserabiliter labi ac periri sinunt”⁶¹.

Zdaniem Juliana Wojtkowskiego wskazane odniesienia do Boga i Jego praw, zawarte w pismach Kopernika, świadczą o tym, że astronom aprobował i praktykował kult świętych oraz łączył go z miłością do ojczyzny. Za swoją powinność uważał oddawanie czci Jezusowi Chrystusowi, który był nie tylko Bogiem, ale i postacią historyczną, a więc prawdziwym człowiekiem. Uczony powierzał siebie i innych opiece łaski Bożej oraz posiadał prawidłową ocenę hierarchii obowiązków moralnych człowieka. Wierzył w boskie kierownictwo Kościołem, okazując swoim zwierzchnikom kościelnym należny szacunek i religijne posłuszeństwo⁶².

ZAKOŃCZENIE

Mikołaj Kopernik, mimo upływu 550 lat od jego urodzin i 480 lat od jego śmierci, wciąż fascynuje nie tylko ludzi nauki, którzy starają się opisać i zrozumieć wszechświat oraz prawa nim rządzące, lecz także wszystkich mieszkańców Ziemi, odkrywających w otaczającym ich świecie, tak często skomplikowanym i niejednoznacznym w ocenach moralnych, racjonalność, przyczynowość i harmonię. Nie można zrozumieć osoby i dzieła wielkiego astronoma bez odwołania się do jego religijności oraz poglądów teologicznych.

Kopernik był chrześcijaninem, osobą głęboko religijną, człowiekiem nauki i wiernym synem Kościoła rzymskokatolickiego, któremu służył do końca swego życia jako kanonik warmińskiej kapituły katedralnej, pełniąc w niej wiele ważnych funkcji administracyjnych i społecznie użytecznych. Religijność nie kłóciła się w życiu Kopernika z jego zaangażowaniem na polu nauki. Wręcz przeciwnie,

⁶⁰ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 178.

⁶¹ J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 178; M. Borzyszkowski, *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika*, s. 356–357.

⁶² J. Wojtkowski, *Teologia Mikołaja Kopernika*, s. 177–179.

motywowała do poznawania wszechświata, praw nim rządzących, których ostatecznym autorem jest Bóg. Podobnie obserwacja kosmosu, odkrywanie jego harmonii i piękna skłaniały uczonego do wiary w Istotę Najlepszą i Największą – Stwórcę wszystkiego, co istnieje. Idee teologiczne obecne w pismach Kopernika, przede wszystkim teizm i kreacjonizm, ściśle łączą się z jego poglądami filozoficzno-astronomicznymi i noszą znamię renesansowego humanizmu. Z pism Kopernika wpływa jego przekonanie, że poznawanie tego, co naturalne, jak i tego, co nadprzyrodzone opiera się na odmiennych aspektach tej samej racjonalności, której źródłem jest Bóg. Należy zgodzić się z myślą papieża Pawła VI, który w liście z 23 I 1973 roku, skierowanym do prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego z okazji 500. rocznicy urodzin astronoma, wielkości Kopernika upatrywał w tym, że „zdołał on zespolic w sobie w sposób skuteczny przedziwnym węzłem wiarę i wiedzę”⁶³.

RELIGIJNOŚĆ ORAZ POGLĄDY TEOLOGICZNE MIKOŁAJA KOPERNIKA

Abstrakt

Mikołaj Kopernik (1473–1543), genialny odkrywca i wielki uczyony, twórca systemu heliocentrycznego, był osobą głęboko religijną. Zajmował się głównie astronomią. Był człowiekiem nauki i wiernym synem Kościoła katolickiego. Nie był teologiem i nie pozostawił po sobie pism teologicznych ani ascetycznych. Niemniej jednak w jego spuściźnie, przede wszystkim w dziele jego życia – *De revolutionibus*, można odnaleźć ważne idee teologiczne: teizm i kreacjonizm. Należy je odczytywać w kontekście badań astronomicznych i kosmologicznych uczonego. Obserwując piękno, harmonię i ład wszechświata Kopernik wskazuje na ich doskonałego Stwórcę (*Opifex omnium*). Kosmos i wszystkie dzieła stworzone są epifaniami Boga. Bóg Kopernika jest Istotą Najlepszą i Największą (*Optimus Maximus*), która zarządza „boską fabryką” wszechświata (*Regularissimus*). Człowiek jest w centrum stworzenia. Poznawanie i kontemplacja kosmosu daje mu radość, odrywa go od zła, uszlachetnia i prowadzi do Boga. Poglądy teologiczne Kopernika noszą znamię renesansowego humanizmu.

Słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik, religijność Kopernika, teologia Kopernika, teizm, kreacjonizm.

⁶³ Paweł VI, *Do Czcigodnego Brata Naszego Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Kardynała Świętego Kościoła Rzymskiego, Arcybiskupa gnieźnieńskiego i warszawskiego*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 417.

RELIGIOSITY AND THEOLOGICAL VIEWS OF NICOLAUS COPERNICUS

Abstract

Nicolaus Copernicus (1473–1543), brilliant explorer and great scientist, creator of the heliocentric system, was a deeply religious person. He dealt mainly with astronomy. He was a man of science and a faithful son of the Catholic Church. He was not a theologian and did not leave behind theological or ascetical writings. Nevertheless, important theological ideas can be found in his legacy, above all in his life's work *De revolutionibus*: theism and creationism. These should be read in the context of the scientist's astronomical and cosmological research. Observing the beauty, harmony and order of the universe, Copernicus points to its perfect Creator (*Opifex omnium*). The cosmos and all created works are an epiphany of God. Copernicus' God is the Best and Greatest Being (*Optimus Maximus*), who manages the 'divine factory' of the universe (*Regularissimus*). Man is at the centre of creation. Exploring and contemplating the cosmos gives him joy, detaches him from evil, ennobles him and leads him to God. Copernicus' theological views bear the mark of Renaissance humanism.

Key words: Nicolaus Copernicus, Copernican religiosity, Copernican theology, theism, creationism.

RELIGIOSITÄT UND THEOLOGISCHE IDEEN DES NIKOLAUS COPERNIKUS

Abstrakt

Nikolaus Kopernikus (1473–1543), der brillante Entdecker und große Wissenschaftler, Schöpfer des heliozentrischen Systems, war ein tief religiöser Mensch. Sein Hauptinteressengebiet war die Astronomie. Er war ein Mann der Wissenschaft und ein treuer Sohn der katholischen Kirche. Er war kein Theologe und hat keine theologischen oder asketischen Schriften hinterlassen. Dennoch finden sich in seinem Vermächtnis, vor allem in seinem Lebenswerk *De revolutionibus*, wichtige theologische Ideen: Theismus und Kreationismus. Diese sollten im Zusammenhang mit den astronomischen und kosmologischen Forschungen des Wissenschaftlers gelesen werden. Indem er die Schönheit, Harmonie und Ordnung des Universums beobachtet, verweist Kopernikus auf seinen vollkommenen Schöpfer (*Opifex omnium*). Der Kosmos und alle geschaffenen Werke sind eine Epiphanie Gottes. Kopernikus' Gott ist das beste und größte Wesen (*Optimus Maximus*), das die „göttliche Fabrik“ des Universums leitet (*Regularissimus*). Der Mensch steht im Zentrum der Schöpfung. Die Erforschung und Betrachtung des Kosmos bereitet ihm Freude, löst ihn vom Bösen, veredelt ihn und führt ihn zu Gott. Die theologischen Vorstellungen von Kopernikus tragen die Handschrift des Renaissance-Humanismus.

Schlüsselwörter: Nikolaus Kopernikus, Religiosität Kopernikus, Theologie Kopernikus, Theismus, Kreationismus.

BIBLIOGRAFIA

- Birkenmajer A., *Kopernik jako filozof*, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej”. Seria C (1963), z. 7, s. 31–63.
- Birkenmajer L.A., *Mikołaj Kopernik jako uczony twórca i obywatel*, Kraków: Polska Akademia Umiejętności 1923.
- Biskup M. (wyd.), *Mikołaja Kopernika lokacje łąnów opuszczonych*. Olsztyn: Pojezierze 1970.
- Biskup M., *Regesta Copernicana*, Wrocław: Ossolineum 1973.
- Borawska T., *Kopernik Mikołaj*, w: J. Guzowski (red.), *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn: Wyższe Seminarium Duchowne Metropolii Warmińskiej „Hosianum” 1996, s. 123–124.
- Borawska T., *Prawnicy w otoczeniu Mikołaja Kopernika*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (2013), nr 2, s. 295–322.
- Borawska T., Rietz H., *Mikołaj Kopernik i jego świat. Środowisko – przyjaciele – echa wielkiego odkrycia*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu 2014.
- Borzyszkowski M., *Religijno-kościelne aspekty życia i działalności Mikołaja Kopernika oraz recepcji „De revolutionibus”*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 345–385.
- Górski K., *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu 1968.
- Górski K., *Mikołaj Kopernik. Środowisko społeczne i samotność*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK 2012.
- Jarzębowski L., *Biblioteka Mikołaja Kopernika*, Toruń: Wydawnictwo Naukowe PWN 1971.
- Kasperek D., Kasperek N., *O narodowości Mikołaja Kopernika w pierwszej połowie XIX wieku. Zarys problematyki*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 505–515.
- Kempa S., *Uwagi o nieskończoności kopernikowskiego świata*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 211–214.
- Kokowski M., Roskal Z., *Kopernik Mikołaj (Copernicus Nicolaus)*, w: A. Maryniarczyk (red.), *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 5, Lublin: Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu 2004, s. 845–849.
- Kopernik M., *O obrotach* (Dzieła Wszystkie, t. 2), Warszawa – Kraków: PWN 1976.
- Kopernik M., *O obrotach sfer niebieskich. Księga pierwsza*, wyd. A. Birkenmajer, R. Gansiniec, M. Brożek, Warszawa: PWN 1953.
- Kopernik M., *Rękopis dzieła Mikołaja Kopernika „O obrotach”. Facsimile* (Dzieła Wszystkie, t. 1), Warszawa – Kraków: PWN 1972.
- Kopernik M., *Pisma pomniejszych* (Dzieła Wszystkie, t. 3), Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe 2007.
- Kopiczko A., *Z życia Mikołaja Kopernika na Warmii*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 105–140.

- Kopiczko A., Jezierski J., Żywica Z. (red.), *Warmińska Kapituła Katedralna. Dzieje i wybitni przedstawiciele*, Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM 2010.
- Markowski M., *Burydanizm w Polsce w okresie przedkopernikańskim. Studium z historii filozofii i nauk ścisłych na Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku*, Wrocław: Ossolineum 1971.
- Obłąk J., *Mikołaj Kopernik, życie i działalność*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 323–332.
- Paweł VI, *Do Czcigodnego Brata Naszego Stefana Kardynała Wyszyńskiego, Kardynała Świętego Kościoła Rzymskiego, Arcybiskupa gnieźnieńskiego i warszawskiego*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 417–418.
- Rabczyński P., *Mysł teologiczna Mikołaja Kopernika*, w: A. Kopiczko (red.), *Mikołaj Kopernik i Warmia. O pamięci regionalnej w 550. rocznicę urodzin i 480. śmierci*, Pelplin: Bernardinum 2023, s. 195–206.
- Radziwiński A., *Mikołaj Kopernik – duchowny w czasach przełomu*, „Zapiski Historyczne” 82 (2017), z. 2, s. 51–69.
- Rechowicz A., *O teologiczne oblicze Mikołaja Kopernika*, „Ateneum Kapłańskie” 81 (1973), z. 3, s. 333–345.
- Roskal Z.E., *Kopernik Mikołaj. I. Życie i działalność*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 9, Lublin: TN KUL 2002, kol. 799–800.
- Rusecki M., *Istota i geneza religii*, Lublin – Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne 1997.
- Rusecki M., *Wiarygodność chrześcijaństwa*, t. 1: *Z teorii teologii fundamentalnej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1994.
- Rybka E., *Życie i twórczość Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 87–108.
- Sikorski J., *Mikołaj Kopernik na Warmii. Chronologia życia i działalności*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” (1966), nr 2, s. 309–338.
- Szorc A., *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, Olsztyn: Warmińskie Wydawnictwo Diecezjalne ⁵1973.
- Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2022 r. ustanawiająca rok 2023 Rokiem Mikołaja Kopernika w 550. rocznicę urodzin, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20220001120> [dostęp: 24 IV 2023].
- Wardęska Z., *Problem święceń kapłańskich Mikołaja Kopernika*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 14 (1969), nr 3, s. 455–473.
- Wojtkowski J., *Teologia Mikołaja Kopernika*, „Studia Warmińskie” 9 (1972), s. 175–183.

Paweł Rabczyński – duchowny Kościoła rzymskokatolickiego (archidiecezja warmińska), doktor habilitowany nauk teologicznych, profesor Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Obszary badawcze: chrystologia i eklezjologia fundamentalna, teologia znaków czasu, hagiologia, ekumenizm, dialog międzyreligijny i kulturowy, teologia powołania kapłańskiego. Opublikował m.in. *Znaki czasów według Marie-Dominique Chenu* (2007), *Wiara w Jezusa Chrystusa i Jego Kościół dzisiaj* (2014), *Rodzina chrześcijańska w nowej kulturze powołaniowej* (2016), *Historia sacra a historia profana*.

Szkic z teologii historii (2017), *Culture and Religion* (2018), *The Credibility of Marian Apparitions. The Gietrzwałd Context* (2019), *Ustanowienie Eucharystii w dziele fundacji Kościoła* (2020), *The Church as the New Family of God* (2021), *Vademecum ekumeniczne dla biskupów nowym impulsem na drodze ku jedności chrześcijan* (2021), *Did the Church Replace Israel? The Foundation of the Church and Israel* (2022), *Funkcja rektora wyższego seminarium duchownego w świetle wyzwań współczesności i pryncypiów formacyjnych w Ratio institutionis sacerdotalis pro Polonia* (2021) (2022). Adres do korespondencji: pawel.rabczynski@uwm.edu.pl.